

“Бекитемин”

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий иштери боюнча проректору, физика жана математика илимдеринин доктору, профессор

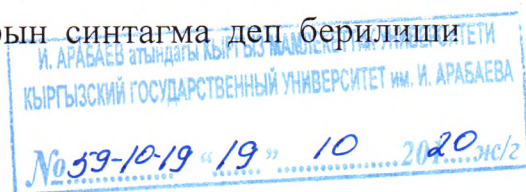
А.А. Чекеев

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.19.594 диссертациялык кеңеш 2020 – жылдын 18-сентябрындагы №14 токтому менен **Тургунбаева Бактыгуль Жээнмырзаевнанын “Англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштары (кыймыл этиштеринин мисалында)”** аттуу 10.02.20-тектештирме – тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн коргоого сунушталган диссертациясына Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин чет тилдер факультетинин англистика жана маданият аралык баарлашуу кафедрасынын жетектөөчү мекеме катары берген илимий жана практикалык баалуулугунун

КОРУТУНДУСУ

Семантикалык изилдөөлөрдө зат атоочтордун жана этиштердин сөз айкаштары лексикологияда гана эмес, синтаксисте да эң орчундуу орунду ээлейт. Лексикологияда болсо - бул сөздүн маанисин коммуникативдик жана функционалдык жактан изилдөө; Синтаксисте болсо сүйлөмдүн логикалык жана синтактикалык негизин изилдөө болуп саналат (Караңыз: (Н.Д. Арутюнова, 1999; В.Г. Гак, 1990; С.Д. Кацнельсон, 2001).

Андыктан, лексикология менен синтаксистин тилдин номинативдик жана коммуникативдик функцияларынын таасиринин алкагында бири бирине шайкеш келет. (Караңыз: Сөз айкаштарын синтагма деп берилиши

(Л.В.Щерба) жана номинативдик функциясы жагынан караганда сөз менен салыштырмалуу бирдик катары берилиши (В.В.Виноградов).)

Эмне үчүн дегенде, сөздүн айкашуу касиети объекттердин логикалык-заттык, логикалык -түшүнүк байланыштары жана мамилелери номинация актында гана байкалат. Сүйлөмдө болсо, коммуникациянын бирдиги катары сөздүн айкашуу касиети кептик ой жүгүртүү процесстерине келип такалат деген ойдобуз. Ошол себептен, кайсы сөздүн жана кайсы сөз менен айкашышы, сүйлөп жаткандардын коммуникативдик, кептик жүрүм-турумуна көз каранды.

Коргоого сунушталган диссертация тил илиминин азыркы учурунда салыштырма тил илиминде, айрыкча тектеш эмес тилдерди салыштырууда актуалдуу темалардан болуп саналат.

Диссертация киришүүдөн тышкары 4 баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмеси жана тиркемелерден турат.

Биринчи бап **“Изилдөөнүн теориялык өбөлгөлөрү”** деп берилип, үч параграфтан турат. Диссертациянын бул бөлүмүндө сөз айкашы жана валенттүүлүк теориясынын жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилдениши жөнүндө маалыматтар берилген.

Экинчи бап **“Изилдөөнүн материалдары жана методдору”** деп аталып, бул бөлүмүндө изилдөөнүн объектиси, предмети, материалдары жана методдору жөнүндө маалыматтар берилген.

Тилекке каршы, бул бап 4 гана баракты камтыйт.

Үчүнчү бап **“Англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштарынын валенттүүлүк касиеттери жана алардын айкашуусуна семантикалык-синтаксистик анализ: изилдөөнүн натыйжалары”** деп аталат. Бул бапта англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштарындагы валенттүүлүк касиеттери, пресуппозиция кубулушу, ылдамдыкты билдирген этиштердин семантикалык-синтаксистик комбинатордук касиеттери, этиштик сөз айкаштарындагы объектилик жана адвербиалдык айкашуу, алардын семантикалык жана синтаксистик

валенттүүлүк маселеси каралган.

4-бап. Кыргыз тилдүү тайпаларда англис тилинин этиштик сөз айкаштарын окутуунун лингводидактикалык мааниси жана тилдик интерференция. Жогорку бапта кыргыз тилдүү тайпаларда англис тилинин этиштик сөз айкаштарын окутуунун лингводидактикалык мааниси жана аларды окутуунун натыйжалуу усулдары, сөз айкаштарындагы тилдик интерференция жана аны прогноздоонун жолдору жөнүндө маалыматтар берилген.

I. Изилдөөнүн актуалдуулугу - англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштары жана валенттүүлүк теориясын толуктаганында жана кеп актыларындагы сөздөрдүн конкреттүү контексттеги маанисин түшүнүү үчүн анын семантикалык-синтаксистик валенттүүлүгүнө изилдөө жүргүзүлгөндүгүндө.

II. Изилдөөнүн максаты - англис жана кыргыз тилдериндеги ылдамдыкты билдирген кыймыл этиштердин мисалында этиштик сөз айкаштарындагы валенттүүлүк кубулушун салыштырып изилдөө болуп эсептелет.

III. Илимий жаңылыгы жана натыйжалары

1. Англис жана кыргыз тилдеринде этиштик сөз айкашы активдүү валенттүү жана этиш семантикалык валенттүүлүгүнө карай англис тилинде көбүнчө ыкташуу, ал эми кыргыз тилинде башкаруу синтаксистик жолдору менен айкашууга ээ экендиги (3-бап);
2. этиштик сөз айкашында англис тилинде этиштин айкашуусу алдыга көздөй, кыргыз тилинде болсо акыркы позицияда туруу менен артка карай айкашууну уюштургандыгы (3-бап, 3.1);
3. эки тилде тең этиштин нөлдүк айкашуусу жок, бирок англис тилинде аба ырайындагы өзгөрүүлөрдү туюндурган этиштер менен синтаксистик айкашуусуз эле сүйлөмдөрдө кездешкендиги (3-бап, 3.2);

4. этиштик сөз айкаштарын уюштурууда, кыргыз тилинде жөндөмө категориясы, жандоочтор, ал эми англис тилинде предлогдор басымдуулук кылгандыгы (3-бап, 3.3.2; 3.3.3);
5. кыргыз тилдүү аудиторияларда англис тилин чет тили катары окутууда этиштик сөз айкаштарынын лингводидактикалык мааниси чоң экендиги жана аларды окутуунун алгылыктуу жолдорун сунуштаганында болуп эсептелет (4-бап, 4.1.).

IV. Ар бир натыйжанын (жыйынтыктын) негиздүүлүк жана ишенимдүүлүк деңгээли

1-чи натыйжа. Негизделген жана далилденген. (3-баптын 3.2; 3.3.2; 3.3.3- параграфы).

2-чи натыйжа. Негизделген жана далилденген. (3-бап, 3.1.). Этиш кыргыз тилинде валенттүүлүгүнө карай артты көздөй жайылса, англис тилинде алды жакты, постпозициядагы сүйлөм мүчөлөрүн карай жыла тургандыгы иштин 3- бабынын 3.1- параграфында келтирилген мисалдар аркылуу тастыкталган.

3-чү натыйжа. Негизделген жана далилденген. (3-баптын 3.2; 3.3.1.- параграфтары).

4-чү натыйжа. Негизделген жана конкреттүү мисалдардын негизинде тастыкталган. 3 баптын 3.3.2; 3.3.3 - параграфтары).

5-чи натыйжа. Негизделген жана конкреттүү мисалдардын негизинде тастыкталган. Студенттердин англис тили боюнча лингвомаданий реалийлерди жакшы өздөштүрүүсү үчүн аларды этиштик сөз айкаштары катышкан фразаларды өтө этияттык менен пайдаланууга үйрөтүүнүн зарылдыгы (4-баптын 4.1; 4.2. параграфтары).

V. Диссертацияда чыгарылган ар бир илимий натыйжанын (жыйынтыктын) деңгээли

1-натыйжа. Жаңы. Этиштик сөз айкашы активдүү валенттүүлүккө ээ экендиги жана этиштик сөз айкаштарын жасоодо англис тилинде **ыкташуу**, ал эми кыргыз тилинде **башкаруу** синтаксистик айкашуу жолдору

басымдуулук кыла тургандыгы кыргыз тилдеринде *башкаруу, ыкташуу, кыйышуу жана жандоочтук*, ал эми англис тилинде аналитикалык тил катары, негизинен, *ыкташуу* жана аз санда *башкаруу* синтаксистик жолдору менен айкашаары англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштарын иликтөө аркылуу негизделгендиги менен.

2-натыйжа. Жаңы. Этиш валенттүүлүк касиетине карай өзүнүн компоненттерин аныктоо менен, кыргыз тилиндеги этиштик айкашууда негизги компонент көп учурда акыркы позицияда келет да, этиш артка карай жайылат, ал эми англис тилиндеги этиш алдыга карай “бутактайт”; мындай өзгөчөлүк “*синтаксистик барьер*” эрежесин уюштураары англис жана кыргыз тилдериндеги этиштин семантика-синтаксистик валенттүүлүк касиеттери, пресуппозициясы, морфологиялык комбинаторикасы, автокомбинаторикасы жана этиштин эки тилдеги позициялары синтаксистик тоскоолдук кубулушу аркылуу каралып, этиштин валенттүүлүгү анын сөз айкаштарында ишке ашаары мисалдар аркылуу тастыкталгандыгы менен.

3-натыйжа. Жаңы. Англис тилинде жаратылыштагы кубулуштарды туюндурган этиштердин тобу менен эч бир башка элементти, синтаксисттик айкашууну талап кылбаган нөлдүк айкашуу кездешет, ал эми эки тилде тең этиштер айкашууга кирбей эле контекстте сүйлөм катары өз алдынча колдонулганы аркылуу.

4- натыйжа. Жаңы эмес. Анткени этиштик сөз айкашууну жасоодо кыргыз тилинде жөндөмөлөрдүн жана жандоочтордун кызматы жогору, жана англис тилинде болсо предлогдор олуттуу мааниге ээ экендиги аталган эмгекке чейин белгилүү.

5 - натыйжа. Жаңы эмес. Эмне үчүн дегенде. этиштик сөз айкаштары эки тилде салыштыруу жана кыргыз тилдүү окуучуларды англис тилине рационалдуу үйрөтүүгө өбөлгө боло тургандыгы бир катар усул-ыкмалары бул эмгекке чейин сунушталган.

VI. Иштин практикалык мааниси

Диссертациянын натыйжаларын ЖОЖдордун филологиялык (“Англис жана кыргыз тилдеринин салыштырма типологиясы”, “Лексикология” ж.б.) предметтерин окутууда материал катары колдонууга болот. Андан тышкары, орто окуу жайларында, орто мектептерде англис тилин окутууда, окуу китептерин жана сөздүктөрдү түзүүдө, ошондой эле которуу иштеринде да кеңири пайдаланса болот.

VII. Диссертациялык темага тиешелүү жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

1. Тургунбаева Б. Ж. Семантическая эквивалентность моделей глагольных словосочетаний в английском языке [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Ош мамл. унив. жарчысы. – Ош., 2014. – №2, – 52-55- бб. РИНЦ, <http://www.oshsu.kg>

2. Тургунбаева Б. Ж. Особенности глагольных словосочетаний в кыргызском языке [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Журнал Инновации в науке: Пути развития. Чувашский Гос. Унив. им. И. Я. Яковлева. Материалы IV Межд. заочной научно-практической конференции. – г. Чебоксары., 11.06.2013.– 261-264– бб.

3. Тургунбаева Б. Ж. Сочетаемость и валентность глагола в глагольных словосочетаниях в кыргызском и английском языках [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // НАУКОВ І ЗАПИСКИ. Межд. Гум. Унив. Збірник. – Одесса, 2015. – Выпуск 23, – 282-287-бб.

4. Тургунбаева Б. Ж. Сравнительный анализ сочетаемости глаголов в кыргызском и английском языках [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Научный журнал о гуманитарных науках Гуманитарный трактат. Международная научная конференция «Человекознание». – Россия. Кемерово., 23.07.2016, – 25-31.бб. РИНЦ по дог. 123805.2016К.elibrary.ru, <http://gumtraktat.ru/wpcontent/uploads/2016/07/chelovekoznanie.pdf>

5. Тургунбаева Б. Ж. Англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз

айкаштарынын синтаксистик айкашуу жолдорундагы окшоштуктары жана айырмачылыктары [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Ош мамл. унив. жарчысы. – Ош., №2, 2017. ISSN 1694-7452, –183-187 – бб. – РИНЦ:<http://www.oshsu.kg>

6. Тургунбаева Б. Ж. Этиштик сөз айкаштарынын англис тил илиминде изилдениши [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Ош мам. унив. жарчысы. – Ош., № 2, 2017, ISSN 1694-7452, – 187-192- бб. – РИНЦ:<http://www.arabaev.kg>.

7. Тургунбаева Б. Ж. Теоретические аспекты словосочетаний в кыргызском и английском языках [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Научный журнал о гуманитарных науках, Гуманитарный Трактат, XX Международная научная конференция “Человекознание”, – Кемерово, Россия., – 12.02.2018, – РИНЦ по дог. 1238.05/2016 K<http://gumtraktat.ru/wp-content/uploads/k20/pdf>

8. Тургунбаева Б. Ж. Природа валентности глаголов, выражающих скорость в английском и кыргызском языках. [Текст] / Б. Ж. Тургунбаева // Журнал Тенденции Развития Науки и Образования. – №49 – 4. – Самара, апрель, 2019. – С. 88-91. РИНЦ. – Импакт фактор РИНЦ: 0,083.eLIBRARYID-394452314. DOI:10.18411/lj-04-2019-97.<https://elibrary.Ru/contents.asp?id = 39452189>.

VIII. Авторефераттын диссертациянын негизги мазмунуна дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну, илимий жоболор, жана жаңы натыйжалар боюнча кеңири маалымат берилген жана толугу менен дал келет.

Диссертациялык иштин мазмунундагы жалпы кемчиликтер:

1. Диссертациялык иштин илимий жаңылыгы менен коргоого коюлган жоболордун айырмасы билинбей калган (8- 9 -чу беттер);
2. Экинчи бап “**Изилдөөнүн материалдары жана методдору**”. Бул бап баардыгы 4 гана баракты камтыйт. (57-61 беттер);
3. Диссертациянын 133-бетиндеги кыргыз тилинде инфинитивдин жана герундийдин жок деген пикир күмөн санатат. Кыргыз грамматикасында

герундий деген түшүнүк жок болгону менен, инфинитив менен герундий бир эле сөздү билдирет, мисалы: читать – окуу, чтение – окуу, и т.д. *Баш кес-мек бар, тил кес-мек жок. Кел де-мек бар, кет де-м-ек жок. Жакшы жаша-мак бар, жакшы өл-мөк жок.* ж.б. (Кыргызско-русский словарь Т. 1-2.. К.К. Юдахин -М.: Изд. Советская энциклопедия, 1985.- 1213 с. 6);

4. Автор диссертациянын 55-чи бетинде өзүнө карама каршы пикирди айтат. Караңыз: *“Азыркы күнгө чейин тилдин универсалдык касиети катары валенттүүлүк жана сөз айкаштарынын жалпы теориясы изилдене элек”*, дейт да: ошол эле бетте: *“Азыркы учурда валенттүүлүк жана сөз айкаштарынын теориясынын интенсивдүү өнүгүшү жана изилдөөлөрдүн көбөйүшү деп басым жасоого болот”* деген ой айтылган;
5. Изденүүчүнүн жогорудагы жарык көргөн эмгектердин тизмесинин 4-чү жана 5-чи илимий макалалары бир тилден экинчи тилге которулгандай таасир калтырат (биздин оюбузча, котормо бул изилдөө эмес);
6. Диссертациянын бардык беттеринде “агглютинативдик” деген илимий термин “агглюнативдик” деп берилип калган.

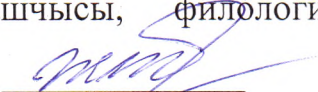
Кетирилген кемчиликтер иштин жалпы мазмунуна таасирин тийгизбейт, деген ойдобуз.

IX. Жалпысынан алганда, Тургунбаева Бактыгуль Жээнмырзаевнанын **“Англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштары (кыймыл этиштеринин мисалында)”** аттуу диссертациясы толук жазылып бүткөн илимий ишти тастыктайт. Ошондой эле КР НАКтын 10.02.20-тектештирме – тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча баардык талаптарына жооп берет. Изилдөөнүн натыйжасында алынган жыйынтыктары үчүн, автор филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга татыктуу.

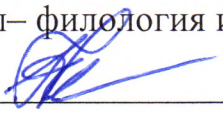
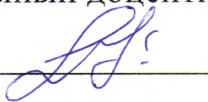
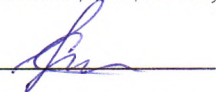

Тургунбаева Бактыгуль Жээнмырзаевнанын **“Англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштары (кыймыл этиштеринин мисалында)”** аттуу диссертациясы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук

университетинин, англистика жана маданият аралык баарлашуу кафедрасынын 2020 жылдын 20 октябрынын №3 жыйынын отурумунда талкууланды.

Жетектөөчү мекеменин отурумунун төрайымы:

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, англистика жана маданият аралык баарлашуу кафедрасынын башчысы, филология илимдеринин кандидаты, доцент Жаманаква М. Б. Ж.

Жетектөөчү мекеменин отурумунун мүчөлөрү:

1. Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, чет тилдер факультетинин деканы– филология илимдерини доктору, профессор Кадырбекова П.К.
2. Англистика жана маданият аралык баарлашуу кафедрасынын доценти, филология илимдеринин кандидаты -Мукарапова А.К.
3. Англистика жана маданият аралык баарлашуу кафедрасынын доценти, филология илимдеринин кандидаты - Сагыналиева Г.Т.
4. Англистика жана маданият аралык баарлашуу кафедрасынын доценти, филология илимдеринин кандидаты – Жумалиева Г.Э.

Жогоруда аталгандардын колдорун тастыктаймын,

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, укуктук камсыздандыруу, адам ресурстары жана иш жүргүзүү бөлүмүнүн башчысы-

Жайнакова Айгүл Аманбаева